

Дем'янчук Андрій Львович,
доктор філософії (історія мистецтва), доцент,
доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності
факультету культури та мистецтв
Львівського національного університету імені Івана Франка
orcid.org/0000-0002-3399-4537
andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ТА ХРИСТИЯНСЬКА АРХЕОЛОГІЯ ЩОДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ТА ДОГМИ У ДОСЛІДЖЕННІ СВЯТОГО ЙОСИФА БІЛЬЧЕВСЬКОГО

Метою дослідження є огляд та аналіз праці Святого Архієпископа Йосифа Більчевського «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату», у якій досліджувалося сакральне мистецтво Римо-Католицької Церкви. Популяризація в науковому середовищі праці новітнього святого Римо-Католицької Церкви України. Методологія. У дослідженні застосовано комплексний підхід із використанням методів наукового аналізу, систематизації та узагальнення. Результати дослідження. Святий Архієпископ Йосиф Більчевський написав дві фундаментальні наукові праці «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату», Краків, 1890 («*Archeologia chrześcijańska wobec historyi Kościoła i Dogmatu*», Kraków, 1890) та «Свхаристія у світлі найдавніших писемних пам'яток, іконографічних та епіграфічних», Краків, 1898 (Józef Bilczewski «*Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych*» Kraków, 1898). Праця «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату» написана у двох частинах: «Археологія як джерело історії Церкви» («*Archeologia jako źródło historyi Kościoła*») і «Археологія як джерело Догматики» («*Archeologia jako źródło Dogmatyki*»). Сакральне мистецтво та його основні принципи розкрито в першій частині четвертого розділу «Мистецьке життя Церкви» («*Życie artystyczne Kościoła*»). Учений подає різні види пам'яток мистецтва: іконографічні символи; алегоричні образи; історичні образи; літургійні образи; а також іконографію Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці і Святих (Bilczewski, 1890). Наукова новизна. Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному аналізі праці Святого архієпископа Йосифа Більчевського. Рекомендації. Наукова праця Святого Архієпископа Йосифа Більчевського потребує подальших досліджень, зокрема розкриття інших аспектів з історії та археології. Нині надзвичайно важливо поширювати результати наукової діяльності новітнього святого Львівської Архідієцезії Римо-Католицької Церкви в Україні та світі.

Ключові слова: святий архієпископ Йосиф Більчевський, наукова праця, історія та археологія, Львівська Архідієцезія, Римо-Католицька Церква, Україна.

Demianchuk Andrii,
PhD in History of Arts, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theater Studies and Acting
Faculty of Culture and Arts of the
Ivan Franko National University of Lviv
orcid.org/0000-0002-3399-4537
andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

SACRED ART AND CHRISTIAN ARCHAEOLOGY REGARDING THE HISTORY OF THE CHURCH AND DOGMA IN THE SCHOLARLY WORKS OF SAINT JOSEPH BILCZEWSKI

The purpose of the study. The purpose of this research is to review and analyze the work of Saint Archbishop Joseph Bilczewski titled «Christian Archaeology in Relation to the History of the Church and Dogma», which investigates the sacred art of the Roman Catholic Church. Additionally, it aims to popularize the scientific contributions

of the recent saint of the Roman Catholic Church in Ukraine within the academic community. Methodology: A comprehensive approach has been employed in this study, utilizing methods of scientific analysis, systematization, and generalization. Research Results: Saint Archbishop Joseph Bilczewski authored two foundational scholarly works: «Christian Archaeology in Relation to the History of the Church and Dogma», Krakow, 1890 («Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i Dogmatu», Kraków, 1890), and «The Eucharist in the Light of the Earliest Written Monuments, Iconographic and Epigraphic», Krakow, 1898 (Józef Bilczewski, «Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych», Kraków, 1898). The work «Christian Archaeology in Relation to the History of the Church and Dogma» is written in two parts: the first part, «Archaeology as a Source of Church History» («Archeologia jako źródło historii Kościoła», pp. 1–176), and the second part, «Archaeology as a Source of Dogmatics» («Archeologia jako źródło Dogmatyki», pp. 189–311). Sacred art and its main principles are unveiled in the first part of the fourth chapter, «Artistic Life of the Church» («Życie artystyczne Kościoła», pp. 127–176). The scholar presents various types of art monuments: iconographic symbols, allegorical images, historical images, liturgical images, as well as the iconography of Jesus Christ, the Blessed Virgin Mary, and the Saints (Bilczewski, 1890). Scientific Novelty: The scientific novelty of the obtained results lies in the comprehensive analysis of the work of Saint Archbishop Joseph Bilczewski. Recommendations: The scholarly work of Saint Archbishop Joseph Bilczewski requires further research, particularly in revealing other aspects of history and archaeology. It is currently extremely important to disseminate the results of the scientific activities of the recent saint of the Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine and worldwide.

Key words: Saint Archbishop Joseph Bilczewski, scholarly work, history and archaeology, Lviv Archdiocese, Roman Catholic Church, Ukraine.

Постановка проблеми. Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. та відновленням структур Римо-Католицької Церкви після сімдесятилітнього періоду нищення Церкви та її сакрального мистецтва стало можливим досліджувати наукові праці вчених Львівської митрополії, зокрема дослідження наукового доробку Архієпископа Митрополита Львівського Римо-Католицької Церкви, професора догматичного богослов'я та ректора Львівського університету – Святого Йосифа Більчевського – надзвичайно важливе для відродження духовної спадщини України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У залишеній науковій спадщині Святого Архієпископа Йосифа Більчевського фундаментальними є наукові праці «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату» Краків, 1890 («Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i «Dogmatu». Kraków, 1890) (Bilczewski, 1890, с. 149–176) та «Євхаристія у світлі найдавніших писемних пам'яток, іконографічних та епіграфічних» Краків, 1898 (Józef Bilczewski «Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych» Kraków, 1898) (Bilczewski, 1889). Про цю працю згадується у монографії про святого, який написав його сучасник о. Мечислав Тарнавський «Архієпископ Йосиф Більчевський: короткий нарис його життя і праці», виданий у Львові в 1924 р. (Mieczysław Tarnawski

«Arcybiskup Józef Bilczewski: krótki rys życia i praca» Lwów, 1924) (Tarnawski, 1924), а також у науковому виданні «Святий Йосиф Більчевський – дослідник християнства та його міждисциплінарний метод у світлі невідомих першоджерел 1885–1900 рр.» (Jozef Cezary Kaluzny «Święty Józef Bilczewski badacz starożytności chrześcijańskiej i jego interdyscyplinarna metoda w świetle nieznanych materiałów źródłowych z lat 1885–1900». Lwów–Kraków, 2015) (Kaluzny, 2015) та інших публікаціях (Bogusz, 2016; Starowieyski, 2002).

Мета статті – огляд та аналіз праці Святого Архієпископа Йосифа Більчевського, Митрополита Львівської Архідієцезії «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату», у якій досліджувалося сакральне мистецтво Римо-Католицької Церкви. Популяризація в науковому середовищі праці новітнього святого Римо-Католицької Церкви України.

Виклад основного матеріалу. Із життя о. Мечислава Тарнавського довідуємося про велике прагнення молодого о. Йосифа Більчевського до навчання та науки. Ця мрія могла реалізуватися завдяки кардиналу Альбіну Дунаєвському (Albin Dunajewski). Власне Його Емініція кардинал Альбін Дунаєвський відправив о. Йосифа Більчевського в Австрію, до Відня, на навчання та завершення докторської праці, яку успішно захистив у 1886 р. отримавши науковий ступінь доктора

теології (Tarnawski, 1924, с. 9). Після цього кардинал відправив о. Йосифа Більчевського продовжувати навчання у Римі в Папський Григоріанський університет (Pontificia Universitas Gregoriana / Universitas Gregoriana Societatis Jesu) (Tarnawski, 1924, с. 9). У Римі – столиці християнського світу в душі о. Йосифа Більчевського зародилася велика любов до стародавнього християнського мистецтва і культури, зокрема до сакрального мистецтва Церкви. У Римі познайомився з відомим археологом Джованні Баттіста де Россі (Giovanni Battista de Rossi). Професор о. Мечислав Тарнавський (Ks. Prof. Mieczyslaw Tarnawski), описуючи цей період, зазначає, що «під керівництвом відомого вченого працював о. Йосиф Більчевський у катакомбах і музеях, архівах і бібліотеках столиці християнства, зібрав багатство археологічних матеріалів для подальшого використання в догматичному відношенні як цінну пам'ятку церковної традиції» (Tarnawski, 1924, с. 10).

Надзвичайно важливою в поглибленні знань про катакомбні дослідження була співпраця Йосифа Більчевського з Йосифом Вільпертом [4, с. 84–90]. Професор о. Марек Старовеїські (ks. prof. Marek Starowieyski) наголошує на унікальних особливостях наукової праці

о. Йосифа Більчевського: «Слід рішуче підкреслити, що Більчевський був, імовірно, одним із небагатьох у світі археологом і догматиком і як такий доцінив важливість даних християнської археології, так рівно ж джерел епіграфічних, так і іконографічних, як *fons theologiae i locus theologicus* нарівні з письмовими джерелами...» (Starowieyski, 2002, с. 152; Kałużny, 2015, с. 20). Тут професор висловив думку цінного поєднання у науковій роботі о. Йосифа Більчевського *fons theologiae* (джерел теології та витоків теологічних знань – Святого Писання, традиції, розуму і досвіду) та *locus theologicus* (конкретної теологічної теми або галузі теології, яка вивчається). У залишеній ним науковій спадщині виділяються дві фундаментальні праці: перша – «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату», Краків, 1890 («Archeologia chrześcijańska wobec historyi Kościoła i «Dogmatu». Kraków, 1890) (Bilczewski, 1890) і друга – «Євхаристія у світлі найдавніших писемних пам'яток, іконографічних та епіграфічних», Краків, 1898 (Józef Bilczewski «Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych» Kraków, 1898) (Bilczewski, 1898) Перша праця – «Археологія

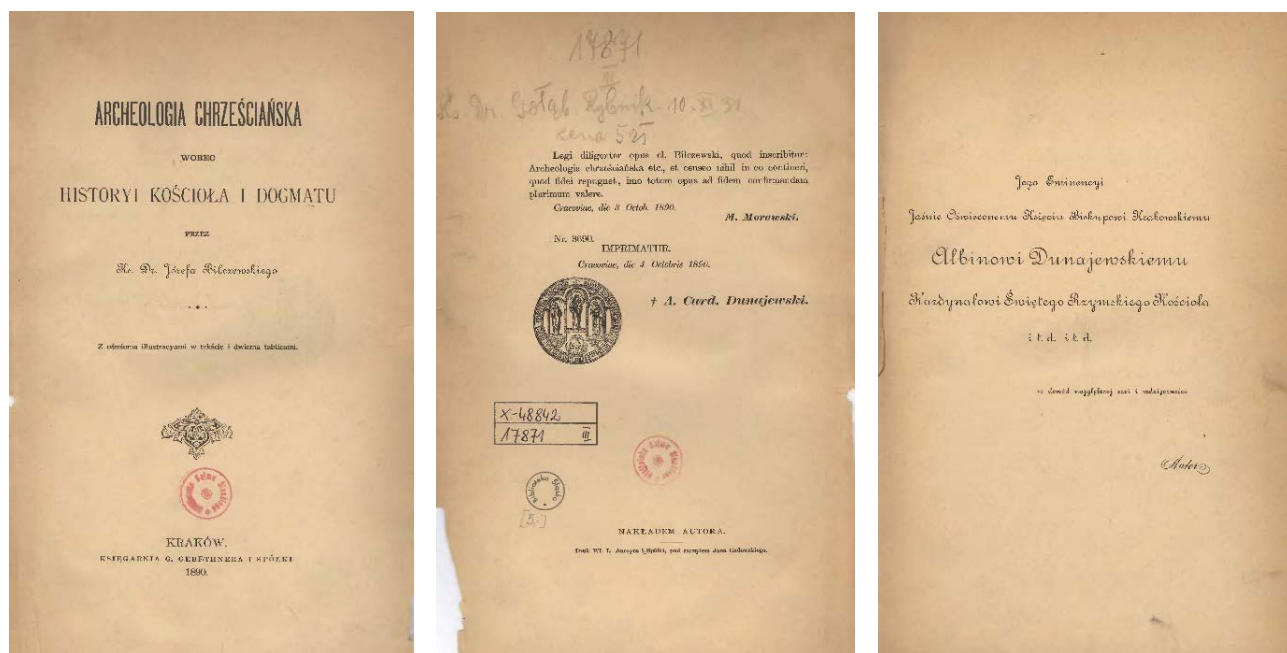

Рис. 1. 1а. Перша сторінка праці Й. Більчевського «Археологія християнська по відношенню до історії Церкви і догмату» (J. Bilczewski «Archeologia chrześcijańska wobec historyi Kościoła i «Dogmatu» Kraków, 1890). 1b. Imprimatur Кардинала Дунаєвського, 1890 р. 1 с. Присвята Й. Більчевського кардиналові Альбінові Дунаєвському (Див.: Bilczewski, 1890)

християнська по відношенню до історії Церкви і догмату» (Краків, 1890) написана у двох частинах: «Археологія як джерело історії Церкви» («Archeologia jako źródło historyi Kościoła» (Bilczewski, 1890, с. 1–176) і «Археологія як джерело Догматики» («Archeologia jako źródło Dogmatyki» (Bilczewski, 1890, с. 189–311) (рис. 1а–с).

Сакральне мистецтво подано у Частині I Розділу IV «Мистецьке життя Церкви» («Życie artystyczne Kościoła» (Bilczewski, 1890, с. 189–311). Учений подав різні види пам'яток: іконографічні символи, алегоричні образи, історичні образи, літургійні образи, а також іконографію Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці і Святих (Bilczewski, 1890, с. 149–176).

У четвертому розділі «Мистецьке життя Церкви» («Życie artystyczne Kościoła»), у параграфі першому «Образотворче мистецтво в колісці християнства» («§ 1. Sztuki piękne u kolebki chrześcijaństwa»), Йосиф Більчевський наводить твердження видатного знавця античності, Рауля Рошетта (Raoul Rochette) про те, що християнське мистецтво, яке ми віднайшли у катакомбах, було релігією. Цього висновку Рауль Рошетт дійшов після довгих років досліджень ранньохристиянського мистецтва (Див.: Rochette, R. *Tableau des Catacombes de Rome*. Paris, 1837. S. 165) (Bilczewski, 1890, с. 127).

Йосиф Більчевський перед тим як заглибитись у зміст пам'яток сакрального катакомбного мистецтва, старається уточнити час створення збережених пам'яток старохристиянського мистецтва. Опираючись на дослідження Россі (Rossi), учений доводить, що значна частина старовинних мистецьких пам'яток із неймовірно глибоким релігійним змістом завдячує своїм походженням тій дуже ранній епісі життя Церкви, у якій протягом століть усі звикли бачити лише великий вакуум і відсутність будь-яких слідів художнього життя. Після тривалої і наполегливої праці цей учений відкрив доступ до найцікавіших кладовищ і підземних галерей, де досі експонуються твори патріархів християнського мистецтва, створив низку критеріїв визначення часу створення образів і дав нам ключ до розшифровки їх змісту. Точність датування визнали найвидатніші знавці ранньохристиянського мистецтва: Вітет (Vitet), Ленормант (Lenormant),

Куглер (Kugler), Норткот (Northcote), Браунлоу (Brownlow), Велькер (Welcker), Гаміччі (Gamicci) (Bilczewski, 1890, с. 130). Цей учений порівняв деякі фрески цвинтаря Святих Домітилли, Прісцилли, крипти Люцини (кінця I – початок II ст.) та продемонстрував, опираючись на віднайдені пам'ятки, що мистецтво II ст. перевищує мистецтво III–IV ст. не тільки багатством змісту і технічним виконанням мотивів, а й кількістю творів. Звідси він зробив висновок, що образотворче мистецтво не потрапило в Церкву випадково, а було предметом, яким цікавилися всі класи тогочасного суспільства (Bilczewski, 1890, с. 130).

Святий Йосиф Більчевський стверджує, що «кожен, хто трохи глибше знає дух християнства, *a priori* (апріорі – первісно) стверджуватиме, що Церква, мабуть, була оточена образотворчим мистецтвом у своїй колісці. Адже вона [Церква] – поклонник і поширювач справжньої краси, а тому зв'язок між нею і мистецтвом природний і необхідний. Для неї було вірою те, що першим творцем був Бог, архітектор і художник, який так чудово влаштував всесвіт мірою, числом і вагою. Вона навчала, що цей Майстер, завжди готовий вилити у творіння свої промені слави, яка тільки Йому належить, безпосередньо відкрив люду таємницю архітектури, коли дав Мойсеєві план першого храму – і що він відкриває таємниці мистецтва так само часто, як коли він вливає ці унікальні *charismata* (харизмати) в душі обраних: глибоке відчуття краси, потреба і сила наслідувати творчу силу Бога, даючи існування шедеврам фарби чи скульптури. І як тільки Церква визнала цей творчий талант як позитивну силу в людині, вона не могла ні на хвилину нехтувати ним і не дати йому можливості діяти і розкриватися у зовнішньому світі» (Bilczewski, 1890, с. 130). Учений зазначає, що сама потреба спонукала Церкву з першої хвилини подбати про образотворче мистецтво: за допомогою якого мала побудувати дім Божий, відповідний духові Євангелія, а потім створити вівтар, амвон, купіль, літургійний посуд, літургійні ризи та всі інші прикраси цього дому, оселі Господа Саваота» (Bilczewski, 1890, с. 131). Учений говорить, що християнське мистецтво перших століть стилістично було близьке до класичного. Також аналогічною була і техніка малярства (енкаустика, розписи). Він зазначає,

що «класичне мистецтво знову відродилося і навіть певною мірою процвітало під час правління Флавіїв, Траяна, Адріана та перших Антонінів. У той час у столиці побільшало й митців; а деякі з них, за прикладом своїх могутніх покровителів, прийняли християнство і присвятили свої таланти оздобленню підземних каплиць і цвинтарних галерей. Ми не знаємо їхніх імен чи інших подробиць їхнього життя, але безперечно, що вони користувалися великою повагою в Церкві» (Див.: Rossi, R. S. T. I. s. 196) (Bilczewski, 1890, с. 132, примітка 1).

У праці Йосиф Більчевський старається також відповісти на питання стосовно історичних витоків християнського мистецтва та школи, з якої походили перші художники Церкви і за якими моделями вони творили? Як ми вже зазначали, давньохристиянське мистецтво, за визначенням істориків та археологів катакомбного мистецтва, походить із греко-римської школи. Однак їхні думки розходяться, коли йдеться про точніше визначення відношення цього мистецтва до класичного мистецтва, а також про визначення того, що християнство внесло в нього зі свого, а що прийняло з язичницького мистецтва (Bilczewski, 1890, с. 132). Окрім Поля (Pohla), серед тих, хто наближається до поглядів католицької школи на створення катакомбного мистецтва та його зв'язок із сучасним римським мистецтвом, належать берлінський професор Пайпер (Piper), французький пастор Роллер (Roller) та Фердинанд Беккер (Ferdynand Becker) (Bilczewski, 1890, с. 136, примітка 1–3).

У сакральних творах учений розрізняє дві важливі речі: зміст і техніку виконання (Bilczewski, 1890, с. 136–137). Учений говорить, що християнські художники могли перейняти від класичної школи лише те, що не суперечило їхнім принципам віри і моралі, тобто лише традиції греко-римської техніки; і вони повинні були відкинути, і рішуче відкинули з першої ж миті, поганський зміст, замінивши його духом та ідеями, почерпнутими з Євангелія (Bilczewski, 1890, с. 137, примітка 1). Хоча класичне мистецтво увійшло в християнське мистецтво як важливий складник, воно було в усіх відношеннях трансформоване та одухотворене. Прикладами можуть слугувати розписи «Мадонна з Дитятком та пророком Ісаєю», «Поклоніння волхвів» і «Благовіщення». Ці

твори є глибоко християнськими за змістом та формою, і вони не мають аналогів у класичному мистецтві (Bilczewski, 1890, с. 137).

З іншого боку, як зазначає автор, ми охоче визнаємо, що на стінах цвинтаря і в скульптурі саркофага також було знайдено кілька язичницьких сюжетів, наприклад образ Орфея. Давні християни бачили у фракійському співаку Орфеї прообраз Христа, у царстві якого, згідно з висловом Ісаї, «вовк буде жити вкупі з ягнятком, леопард біля козеняти лежатиме; телятко й левеня будуть пастися разом, і поганяти їх буде мала дитина» (Святе Письмо, 1990, Ісаїя, 11:6).

Важливо зазначити, що кожне пластичне зображення чи мальований образ передає певний зміст, який був відомий першим християнам. Так, «вирізаючи, наприклад, якір на могилі померлого, митець вирізав його не для того, щоб нагадувати живим залізний якір, а для того щоб представити християнську надію, яку покійний покладав на Бога за життя і в смерть; Голуб з оливковою гілкою в дзьобі був образом християнської душі, що мчить за перемогою над ворогами спасіння в райські місця, де її чекає вічний спокій» (Bilczewski, 1890, с. 141). Стародавнє мистецтво використовувало для передачі та зрозумілості церковних догматів, сцени з повсякденного життя та історичні факти Святого Письма. Риболовля символізує проповідь Євангелія і хрещення; Даниїл, найчастіше оголений серед левів, і троє юнаків у вогненній печі – образ мученика, засудженого на пожертя дикими звірами, і образи майбутнього воскресіння тіл. «Інша фреска показує, як Мойсей ударяє своїм жезлом по скелі в пустелі <...> чудесним чином виводячи воду зі скелі для спраглого Ізраїлю, символізував Христа Чудотворця і Подателя всього надприродного життя, а далі ще Мойсея Нового Завіту, тобто святого Петра чиє завдання полягає в тому, щоб вести вірних через пустелю цього життя до землі обітованої і наповнювати їх водою Божої благодаті, що черпається зі скелі Христа» (Bilczewski, 1890, с. 141–142).

Різні види пам'яток сакрального мистецтва Йосиф Більчевський у своїй праці, базуючись на працях Спенсера Норткота (Spencera Northcota), Крауса (Krausa) та ін., на роботах де Россі, особливо на його *Roma Sotterranea* (Підземний Рим) Vol. II, S. 308–360) поділяє на п'ять

класів: до першого відніс ідеографічні символи, до другого – алегоричні образи, до третього – історичні образи, основою яких є події з історії Старого та Нового Завіту, до четвертого – літургійні зображення, до п'ятого – іконографія Христа, Богородиці та святих. Учений зазначає, що цей поділ на класи цілком вірний і виправданий; проте один і той самий образ іноді міг бути віднесений до іншого класу, тому що між витворами ранньохристиянського мистецтва існує певна спорідненість і внутрішній зв'язок (Bilczewski, 1890, с. 149).

Під ідеографічними символами розуміється низка художніх знаків, призначених Церквою для вираження певних християнських догматів (якір; голуб – символ Духа Святого; голуби які клюють виноградне гроно – символ душі в раю; овечка – символізує християнина; павич, фенікс і когут – символізують догмат нестертності душі та воскресіння тіл (Bilczewski, 1890, с. 150); заяць був символом світу який проминає; лев – сили; кінь – християнина, який у дорозі до небесної вітчизни; олень – християнська душа яка прагне потоків небесних; Оранта (жіноча постать із піднятими руками) – символізує душу померлого, а також Матір Божу та Церкву (Див.: de Rossi, R. S. T. II, S.324) (Bilczewski, 1890, с. 151); монограму Христа укладену з грецьких літер Х і Р, – яка символізує особу Христа або хрест; галузка оливна – Рах (Мир); вінок та галузка пальмова – перемогу над смертю та неприятелими душі; лілія – символ чистоти, невинності; лампа та семираменний свічник символізують світло Христа; корабель – життя людське та Христової Церкви; риба – ἰχθύς (із перших грецьких літер, які означають Ісус Христос Божий Син Спаситель) (Bilczewski, 1890, с. 152) (рис. 2а, б).

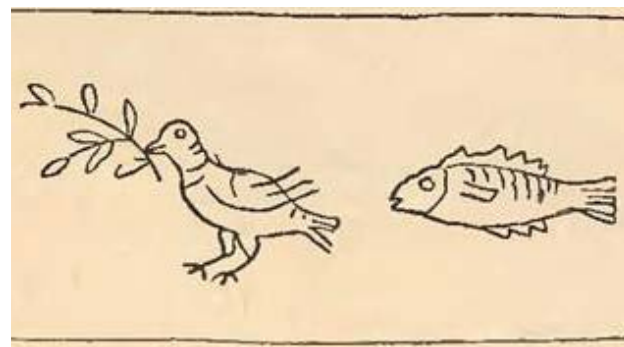

Рис. 2а, б. 2а. Надгробок з крипти Святої Люціни (Див.: Bilczewski, 1890: 151, fig.3);
2б. Фрагмент із надгробку поховання Святої Прісцилли (Див.: Bilczewski, 1890: 156, fig.4)

Образи алегоричні. Цей клас становить вищий щабель логічного розвитку християнської символіки і є ніби переходом від ідеографічних знаків до широких художніх композицій. Його тлом служать євангельські притчі, ось кілька прикладів. «Я виноградина, ви – гілки. Хто перебуває в мені, а я в ньому, – той плід приносить щедро. Без мене ж ви нічого чинити не можете» (Святе Письмо, 1990, Йоан 15: 5). Ці слова взято з Євангелія від Йоана, розділ 15, вірш 5. Це улюблений мотив ранньохристиянських художників, які створювали ілюстрації до цих слів Спасителя, малюючи та вирізаючи гілки винограду на надгробних пам'ятниках. На фресках катакомб кілька разів можна побачити мудрих і нерозумних дів; інколи лише п'ять перших, які символізують душі врятованих; Добрий Пастир, який несе на своїх плечах загудлену овечку, або Христос стоїть або сидить серед овечок. Добрий Пастир представляє Відкуплення та Боже Милосердя для християн, навіть тих, що заблудилися. Цей образ інспірований словами зі Святого Письма, зокрема з Книги Псалмів: «Хваліте Господа, бо добрий, бо милість його вічна» (Святе Письмо, 1990, Псалм 136: 1).

Історичні образи. Основою цієї серії картин є біблійна історія. Однак було б дуже неправильно думати, що на стінах катакомб і саркофагів можна знайти всі або принаймні значну кількість подій, узятих зі Святого Письма. Серед найбільш поширених є постать Ноя, якому голуб приносить оливну галузку (Bilczewski, 1890, с. 158). Також у римських катакомбах знаходимо зображення Адама і Єви, жертвоприношення Каїна і Авеля: жертва Авеля була прообразом Христа, тоді як Каїн був прообразом зрадника і вбивці сатани; пророк Йона, який

перебував три дні і три ночі в череві риби, проводячи паралель до Христа, котрий воскрес на третій день та до воскресіння тіл усіх християн. А також інші біблійні герої: «Ісаак, що стоїть біля батька з розпростертими руками, є образом кривавої, а ще частіше безкровної Жертви Святого Чину; Мойсей, який зняв взуття перед тим, як підійти до палаючого куща, символізує, за словами отців, вірних, які приймають хрещення, зрікаються сатани і світу» (Bilczewski, 1890, с. 159).

Літургійні образи. Ця категорія зображень складалася з усіх попередніх: перша містила ідеографічні символи, друга – алегорії, третя – біблійні факти. Символи, алегорії та чудеса згруповані тут навколо сакраментальних обрядів, щоб, з одного боку, приховати їх від очей невірних, а з іншого – щоб зробити їх більш усвідомленими та відкрити всю їх активність і дієвість посвяченим у таємниці давньохристиянської символіки. Ці розписи переважно заповнюють п'ять крипт, безпосередньо прилеглих до вже згаданої папської каплиці на цвинтарі Святого Каліскста; ці крипти також називаються каплицями таїнств. Найдавніший із них побудований наприкінці II ст., останній – на початку III ст. (Bilczewski, 1890, с. 161). Важливою є ідея Хрещення (Свята Вода, яка змиває гріх); оздоровлення паралітика (символ таємниці покути та зцілення) (Bilczewski, 1890, с. 165).

Сцени хрещення є на багатьох пам'ятках, зокрема на скляному підносі, знайденому в 1876 р. в термах Діоклеціана в Римі. Церемонія хрещення представляє дівчину, на голову якої тече свячена вода з посудини, поставленої вище, на котру кладе руку хрещена мати або диякониса; при цьому на хрещену сходять голуб – Святий Дух, що тримає у дзьобі оливну гілку (Bilczewski, 1890, с. 166).

Сцена Євхаристії є найважливішою і належить до кульмінації всіх попередніх таємниць (Vogusz, с. 89–94; Kaluzny, с. 153). Джованні Батіста де-Россі (Giovanni Battista de Rossi) описує євхаристійні символи, що присутні на фресці: Рибу, на якій є хліб і вино чи лежить на столі біля хліба і вина, священник у символічному плащі, котрий консекрує Пресвяті Дари. Джованні Батіста де-Россі бачить євхаристійне освячення, на якому священник простягає руку над євхаристійною жертвою (Bilczewski, 1890, с. 168, примітка 2).

А жіноча постать, яка з піднятими до неба руками допомагає священику здійснювати євхаристію – символ Церкви, уособлення всіх вірних, які разом зі священиком приносять Богові Отцю безкровну Жертву (Див.: De Rossi, R S. T. II, S. 339). «Маляр, представивши Церкву під символом жінки – Оранти, лише проілюстрував думку Апостола народів, який називає Церкву Свята Непорочна Наречена Христова (Bilczewski, 1890, с. 169). У Євангелії в Листі апостола Павла до Ефесян є такі слова: «...Христос голова Церкви, свого тіла, якого він Спаситель» (Святе Письмо, 1990, Лист до Ефесян, 5: 23); «...Христос полюбив Церкву й видав себе за неї, щоб її освятити, очистивши купіллю води зо словом, щоб появили собі Церкву славному, без плями чи зморшки або чогось подібного, але щоб була свята й непорочна» (Святе Письмо, 1990, Лист до Ефесян, 5: 25–27); Ця ж апостольська думка керувала й художником X ст., який на мозаїці у церкві Святої Сабіни на Авентинському пагорбі помістив під двома невістами напис: *Ecclesia ex gentibus i Ecclesia ex circumcissione*; що означає, що перша фігура символізує віруючих, навернених від язичників, а друга – християн, навернених від євреїв (Bilczewski, 1890, с. 169).

Іконографія, Христос, Богородиця та Святі Господні. Автентичних портретів Христа чи Його Пресвятої Матері ми не маємо; не мала їх і християнська давнина, про що свідчать слова Святого Августина, що в його часи Спаситель був представлений різними способами («*Dominicae facies carnis innumerabiliuin cogitatomim diversitate variatur et fingitur*». De Trinit. VIII, 4). Проте немає сумніву, що образи Христа існували вже у століттях гонінь. Святий Іринеї пише, що Карпократіани мали зображення Спасителя зі срібла і золота; від Лампрідіуса дізнаємося, що імператор Олександр Северус мав у своїй хатній каплиці образи Авраама і Христа (Bilczewski, 1890, с. 176).

Зображення Спасителя і як Дитятко на лоні Матері, і як юнака без бороди зустрічаємо на найдавніших фресках у римських катакомбах. Прикладом можуть слугувати розписи у крипті Луцини, на фресці кінця I чи початку II ст., коли Ісус Христос був охрещений у Йордані Святим Йоаном, а голуб, виражаючи Святого Духа, приносить Йому гілку в дзьобі (Bilczewski, 1890, с. 176); у крипті святої Агнесси, Спаситель

в оточенні Апостолів, також у Кані Галилейській, коли перемінив воду у вино; а також у сценах, коли розмножує хліби та рибу, зцілює жінку, яка страждає від кровотечі, передрікає падіння Петра та воскрешає Лазаря (Bilczewski, 1890, с. 177). Окрім того, є зображення Христа в катакомбах під образом Орфея, Доброго Пастиря, овечки та риби. Також є декілька бюстів Христа, але жоден із них не старший за V ст. Найбільш відомий бюст із катакомб Святої Домітилли, який навіть послужив моделлю для Леонардо да Вінчі, Рафаеля та Карраччі (Bilczewski, 1890, с. 177). Йосиф Більчевський описує вигляд Ісуса Христа згідно із зображеннями: «У Христа трохи видовжене обличчя, серйозні, але лагідні риси обличчя, коротка і гладка борода, а волосся посередині голови розділене і кучерями спадає на плечі. Це зображення значною мірою нагадує образ Спасителя, описаний у відомому листі Лентула, передбачуваного попередника Понтія Пілата. Далі маємо два бюсти в катакомбах Святого Понціана на Via Portuensis, один на цвинтарі Святого. Гаудіоза в Неаполі та мозаїка X століття в базиліці Святого Павло за мурами. Церква до Костянтина не малювала страждань і смерті Спасителя. Перші сцени Страстей, такі як Христос у Гетсиманському саду, Христос перед Пилатом і зречення Петра, зустрічаються лише на саркофагах IV–V ст. Смерть Спасителя зображували в IV ст., малюючи або вирізаючи ягня біля підніжжя хреста або з хрестом на голові (Bilczewski, 1890, с. 177).

Зазначаючи ці найдавніші образи Ісуса Христа, учений задає запитання: що раннє мистецтво зробило для прославлення Пресвятої Діви Марії? І відповідає: «У IV–X ст. вшанувала Богородицю поезія, оспівуючи Її славу і чесноти піснями Святого Єфрема, Балауса, Рабула на Сході, у гімнах Святого Пауліна з Нолі, Пруденціуша і Седуліуша на Заході. Але ще раніше за поезію образотворче мистецтво стало на службу Марії, про що знову свідчать катакомби, які хоча сьогодні вони лише великі руїни, все ще зберегли для нас майже сто образів Матері Божої на фресках, скульптури та образи на склі. Слідуючи за Лайеллом (Див.: Liell, 1.c. s. 115), ми поділяємо їх на дві основні групи, перша з яких представляє Марію як Діву, а друга – як Матір Божу» (Bilczewski, 1890, с. 178). Учений описує другу

фреску Пресвятої Діви Марії, яка знаходиться в катакомбах Остріана (Ostriana). На фресці, яка займає арку над похованням, Пресвята Діва Марія зображена у вигляді оранти з розпростертими руками з Дитятком Ісусом перед собою. Пресвята Діва Марія одягнена в червону туніку і блакитний плащ, а голова покрита прозорою вуаллю. Біля Її рук розміщено монограму Христа (Хризму) – знак Святого Костянтина (Bilczewski, 1890, с. 184). Йосиф Більчевський зазначає, що іконографія святих на давніх пам'ятках представлена доволі скупо. У склепі Святої Люцини зображено святого Йоана Хрестителя, на саркофагах IV–X ст. поруч із Пресвятою Дівою Марією зображений Святий Йосиф, а також апостоли і чотири євангелісти, а на келихах і римських медальйонах – Свята Агнеса і Святий Вавжинець (Bilczewski, 1890, с. 184).

Цінним є медальйон, який зберігається у бібліотеці Ватикану. На ньому автентичні портрети Петра і Павла. Цей медальйон, знайдений наприкінці минулого століття в підземних похованнях Святої Домітилли (Bilczewski, 1890, с. 184–185). Учений звертає увагу на старанну роботу, яку відносять до правління Флавінів. «Петро має коротке кучеряве волосся на голові та бороду (Див. Tabl. I, n. 3), кругле обличчя, грубі та звичайні риси галилейського рибалки. Обличчя Павла витягнуте й повне благородної серйозності, чоло високе; орлиний ніс виявляє мужність, живий темперамент і впевненість у собі. Голова повністю оголена, борода значно довша, ніж у Святого Петра. Сповнений життя і видатний вираз обличчя двох апостолів добре відповідає їхній вдачі, як це відкрито нам у Святому Письмі; весь портрет також узгоджується з описом обох святих, який залишив нам грецький історик Никифор Калліста (Niceph. Callisti, Hist. eccl., II, 37) (Bilczewski, 1890, с. 185). У бібліотеці Ватикану є ще одна бронзова плита, також із катакомб Святої Домітилли. Частина, де знаходився бюст Павла, було відбито; залишилася голова Святого Петра (IV ст.) Нещодавно в катакомбах Святої Агнеси знайшли третю квадратної форми бронзову плиту з рельєфами Святого Петра і Павла другої половини IV – початку V ст. (Bilczewski, 1890, с. 185).

Висновки. У праці Святого Архієпископа Йосифа Більчевського «Археологія

християнська по відношенню до історії Церкви і догмату» (Краків, 1890) здійснена спроба дослідити сакральне мистецтво Римо-Католицької Церкви. Наукова робота написана у двох частинах: перша «Археологія, як джерело історії Церкви» («Archeologia jako źródło historyi Kościoła») і друга «Археологія, як джерело Догматики» («Archeologia jako

źródło Dogmatyki»). Учений поділяє різні види пам'яток сакрального мистецтва на п'ять класів: іконографічні символи; алегоричні образи; історичні образи; літургійні образи, а також іконографія Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці і Святих, базуючись на працях Спенсера Норткота (Spencera Northcota), Крауса (Krausa), де Россі (de Rossi) та ін.

Список використаних джерел:

1. Bilczewski, J. (1890). *Archeologia chrześcijańska wobec historyi Kościoła i dogmatu*. Praca habilitacyjna / Ks. Dr. Józef Bilczewski. Kraków: Księgarnia Gebethnera; Spółki, 337 s.
2. Bilczewski, J. (1898). *Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych* / Józef Bilczewski. Kraków: Księgarnia Gebethnera; Spółki, 328 s.
3. Bogusz, K. (2016). *Odkrycia badawcze z zakresu archeologii chrześcijańskiej w listach pasterskich i dziełach abp. Józefa Bilczewskiego*, [w:] *Starożytność chrześcijańska / Kamil Bogusz Materiały zebrane, red. Józef Cezary Kałużny*, t. 4, Kraków, s. 83–102. DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374385282.06>
4. Kaluzny, Jozef Cezary. (2015). *Święty Józef Bilczewski badacz starożytności chrześcijańskiej i jego interdyscyplinarna metoda w świetle nieznanych materiałów źródłowych z lat 1885–1900*. Redaktor serii ks. prof. dr hab. Józef Wołczański. Biblioteka. Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrządku Łacińskiego w Krakowie. Seria B. Studia. T. 12. Lwów–Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzeмиę Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. 416 s.
5. Rochette, R. (1837). *Tableau des Catacombes de Rome* / Raoul Rochette. Paris: Bibliothèque Universelle de la Jeunesse, 300 p. P. 165.
6. Starowieyski, M. (2002). Ks. profesor Józef Bilczewski – uczoney. *Warszawskie Studia Teologiczne XV*, s. 152.
7. Tarnawski, M. (1924). *Arcybiskup Józef Bilczewski : krótki rys życia i prac / ks. Mieczysław Tarnawski*. Lwów: nakł. Tow. Bibljoteka Religijna, s. 209.
8. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Фуенлабрада (Мадрид): Editorial Verbo Divino, 1990. 1436 c.

References:

1. Bilczewski, J. (1890). *Archeologia chrześcijańska wobec historyi Kościoła i dogmatu*. Praca habilitacyjna / Józef Bilczewski [Christian Archaeology in Relation to Church History and Dogma. Habilitation Thesis] Kraków: Księgarnia Gebethnera; Spółki, 337 p. [In Polish].
2. Bilczewski, J. (1898). *Eucharystya w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych* / Józef Bilczewski. [The Eucharist in Light of the Earliest Written, Iconographic, and Epigraphic Monuments] Kraków: Księgarnia Gebethnera; Spółki, p. 328. [In Polish].
3. Bogusz, K. (2016). *Odkrycia badawcze z zakresu archeologii chrześcijańskiej w listach pasterskich i dziełach abp. Józefa Bilczewskiego*, [Research discoveries in the field of Christian archeology in the pastoral letters and works of Archbishop Józef Bilczewski / Christian antiquity] *Starożytność chrześcijańska / Materiały zebrane*, red. Józef Cezary Kałużny, t. 4, Kraków, pp. 83–102. Retrieved from DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374385282.06> [In Polish].
4. Kaluzny, J. C. (2015). *Święty Józef Bilczewski badacz starożytności chrześcijańskiej i jego interdyscyplinarna metoda w świetle nieznanych materiałów źródłowych z lat 1885–1900* / Jozef Cezary Kaluzny [Saint Joseph Bilczewski, researcher of early Christian antiquity and his interdisciplinary method in the light of previously unknown source materials from the years 1885–1900]. Series B. Studies. Vol. 12. Lviv–Krakow: Blessed Jacob Strzeмиę Publishing House, 416 pp. [In Polish].
5. Rochette, R. (1837). *Tableau des Catacombes de Rome* / Raoul Rochette. Paris: Bibliothèque Universelle de la Jeunesse. 300 p. P. 165. [In French].
6. Starowieyski, M. (2002). Ks. profesor Józef Bilczewski – uczoney [Fr. Professor Józef Bilczewski – scientist]. *Warszawskie Studia Teologiczne XV*. p. 152. [In Polish]
7. Tarnawski, M. (1924) *Arcybiskup Józef Bilczewski: krótki rys życia i prac / ks. Mieczysław Tarnawski*. [Archbishop Józef Bilczewski: A Brief Outline of His Life and Work]. Lwów: Published by the Religious Library Society. p. 209. [In Polish].
8. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1990). [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments. A complete translation made from the original Hebrew, Aramaic and Greek texts]. Fuenlabrada (Madrid): Editorial Verbo Divino, 1436 p. [In Ukrainian]